

Δημήτρης Δημηρούλης
ΤΑ ΔΩΡΑ ΤΟΥ ΝΤΕΡΡΙΝΤΑ

Κυρίες και Κύριοι.

Σήμερα τό Πάντειο Πανεπιστήμιο δεξιώνεται τόν Ζάκ Ντερριντά. Τόν φιλόσοφο καί φιλόλογο πού μᾶς ἔχει δωρίσει τόν πλοῦτο ενός ἀπαράμιλλου ἔργου.

Τί ὀφείλουμε, ὅμως, ἀκριβῶς στόν Ντερριντά, τί ἔχουμε νά ποῦμε γιά τό ἔργο του, καθῶς εἴμασθε ἐδῶ, μπροστά στόν ἴδιο; Καθῶς ἀντικρίζουμε ὁ ἕνας τόν ἄλλον; Ἐνώπιος ἐνώπιω; Ποιά ἀναγνώριση τοῦ προσφέρουμε μέ αὐτή τήν ἀναγόρευση, σέ αὐτόν τόν τόπο καί σέ τέτοιο χρόνο; Πῶς πρέπει νά τοῦ ἀπειθύνουμε τόν λόγο, ἔτσι ὥστε ἡ ἐπίσημη αὐτή τελετή νά κομίζει στή δημόσια χειρονομία τῆς τιμητικῆς δεξίωσης καί τό μήνυμα τῆς πνευματικῆς περιπέτειας πού, πολλές δεκαετίες τώρα, ὑπερασπίζεται τό ἔργο του;

Τά ἐρωτήματα δέν τίθενται, στήν παρούσα συγκυρία, γιά νά ἀπαντηθοῦν συστηματικά ἀλλά γιά νά ἐπιτρέψουν κάποιες νύξεις, νύξεις πού ἐπιδιώκουν νά τεκμηριώσουν τό περιεχόμενο τῆς δεξίωσης ἐκ μέρους ενός ἰδρύματος ὅπως τό Πάντειο Πανεπιστήμιο, μέσω ενός Τμήματός του: τοῦ Τμήματος Ἐπικοινωνίας καί Μέσων Μαζικῆς Ἐνημέρωσης. Τό κεντρικό, τό θεμελιῶδες, ζήτημα συμπυκνώνεται στή λέξη «ὀφειλή», γιατί μόνο μέσα ἀπό αὐτήν ἀνταποδίδουμε τή γενναιοδωρία τῶν κειμένων τοῦ Ντερριντά. Μιά τέτοια ὀφειλή ἐξεικονίζει οὐσιαστικά τή σχέση μας μέ κείμενα πού δέν ἄλλαξαν ἀπλῶς τόν λόγο τῆς ἐποχῆς ἀλλά προσέφεραν τό ἐνδόσιμο, σέ πολλούς ἀπό μᾶς, γιά τήν ὑποκειμενική ἀνασύσταση τῆς θεώρησης τοῦ κόσμου.

Εἶναι μία ὀφειλή πλούσια καί γόνιμη, τήν ὁποία σήμερα θά μνημονεύσουμε μέ ἕναν τρόπο σχεδόν φευγαλέο, τακτοποιώντας τόν, κατ' ἀνάγκη, λειψό, κατάλογο τῶν περιεχομένων τῆς.

Ἀπό τό 1962 ὁ Ντερριντά παρεμβαίνει συστηματικά στήν παράδοση τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας μέ κείμενα πού τήν συ-

νεχίζουν καί ταυτόχρονα τήν μετασχηματίζουν. Ἡ γραφή του ἀποθέτει στά ὑπό ἀνάγκωση ἔργα τό ἴχνος ἑνός λόγου πού διακρίνεται γιά τήν ἀνατρεπτική ἀναστοχαστικότητα του. Ἡ διαρκής καί μεθοδική ἀναμόχλευση ὄρων, ἐνοιῶν καί ἀπόψεων κατευθύνει τήν παρέμβαση σέ κρυφά σημεῖα, ἀναδεικνύει ἀπρόσμενες δυνατότητες, προεκτείνει ἀδιανόητα ἐπιχειρήματα, τραβᾷ τά πιό ἐπικίνδυνα νήματα τῆς πλεκτάνης πού λέγεται «σκέψη». Ἡ πορεία αὐτῆς τῆς σκέψης δέν ἀφήνει ποτέ ἀπό τή ματιά της τόν τόπο τῶν κειμένων· οἰκοδομεῖ τήν ταυτότητά της μέσα στό λαβύρινθο τῆς γραφῆς, στά σταυροδρομία μιᾶς ἀνάγκωσης πού ἔχει ἐπίγνωση τῆς ἀδυναμίας της νά φτάσει στό τέλος τῆς ἀλήθειας.

Γύρω ἀπό τά κείμενα τῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, καί μποροῦμε ἐδῶ νά θυμηθοῦμε τόν Πλάτωνα, τόν Κάντ, τόν Χέγκελ, τόν Νίτσε, τόν Μάρξ, τόν Χουῦσερλ, τόν Χάιντεγγερ, τόν Λεβινάς, ὡς τίς πιό διακεκριμένες περιπτώσεις, ὁ Ντερριντά ἀπλώνει ἕνα τεράστιο δίχτυ μέσα στό ὁποῖο ἡ γραφή του συναντᾶται μέ τήν παράδοση, ὄχι μέ τήν πρόθεση νά τήν ὑπερβεῖ ἀλλά νά τήν στρέψει ἄλλοῦ, νά τῆς ὑποσχεθεῖ ἄλλες διαδρομές, πιό ἀποδοτικές καί γι' αὐτό κάποτε πιό ἐπικίνδινες. Γράφει σέ ἕνα ἀπό τά πρῶτα ἔργα του, τό *Περί γραμματολογίας*:

«Τό μέλλον εἶναι δυνατόν νά τό προεικασοῦμε μόνο ὑπό τή μορφή τοῦ ἀπόλυτου κινδύνου. Εἶναι αὐτό πού ἀποκόπτεται ἀπόλυτα ἀπό τήν ἐγκαθιδρυμένη κανονικότητα καί συνεπῶς δέν μπορεῖ νά ἀναγγελεθεῖ, νά παρουσιαστεῖ, παρά μόνο μέ τή μορφή τῆς τερατωδίας¹.»

Μέ αὐτόν τόν τρόπο, τό 1967, ὁ Ντερριντά ἐνέγραψε μιᾶ ὑποθήκη γιά τό μέλλον μέ τή μορφή ἑνός κινδύνου: νά ἀναμετρηθεῖ μέ τήν παράδοση τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς στό δικό της πεδίο, μέ τόν δικό της λόγο, ἀλλά μέ τό πρόσχημα μιᾶς ὑπερβολῆς πού ἀνάγει τόν καθρέφτη τῆς γραφῆς (τή συστατική αὐτή δυσσυμμετρία εἰκόνας καί πραγματικότητας) σέ κύριο ὄχημα ἀντίστασης. Σήμερα, καί ἐνῶ τό μέλλον ἀκόμη διαρκεῖ, τό ἔργο τοῦ Ντερριντά, καί ἡ τερατώδης ὄψη του, ἀνήκει πιά μέ τόν δικό του αἰρετικό τρόπο στήν παράδοση τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας: καθῶς κλείνει ἡ δεύτερη χιλιετία κλείνει μέ τούς κινδύνους πού ἀντιμετώπισε ἡ γραφή του. Ἐτσι ὁ στοχαστής πού ὑπέβαλε σέ ἐξονυχιστική καί ὑπονομευτική ἀνάλυση κάθε ἐννοια «τέλους» ἢ κατάρτισης τοῦ χρόνου, μετά ἀπό σαράντα

χρόνια μάχης μέ τή Μέδουσα τῆς γραφῆς, ἀρχίζει νά φαίνεται στά μάτια μας, ὄχι ἀδικαιολόγητα, ὡς ὁ τελευταῖος μεγάλος φιλόσοφος τοῦ 20οῦ αἰώνα.

Ἡ ἐπιστροφή ὡστόσο τοῦ τερατώδους στήν κανονικότητα τῆς ἱστορίας δέν εἶναι ποτέ εὐκολή. Οἱ ἀντιστάσεις ἦταν καί εἶναι πολλές, γεγονός πού καθιστᾶ συχνά τόν Ντερριντά πρόσωπο ἀμφιλεγόμενο. Πρέπει ὁμως ἐδῶ νά προσέξουμε: ἡ ἀμφιλογία δέν εἶναι κάτι ξένο πρὸς τό ἔργο του, ἀντίθετα καί τήν περιέχει καί τήν προβλέπει. Ὅπως ὅλοι οἱ μεγάλοι στοχαστές ἔχει προνοήσει γιά δύο πράγματα: α) νά καλλιεργήσει τά σπέρματα τῆς ἀντίρρησης στήν ἴδια τήν ὑψή τοῦ στοχασμοῦ του καί β) νά περιλάβει, ὡς πεπειραμένος σοφιστής, τό σχῆμα τῆς ἐπερχόμενης ἄρνησης στή γραφή του (νά προβλέψει δηλαδή καί τίς πιό δεξιό-τεχνες κινήσεις τῶν ἀπαιτητικῶν καί ἔμπειρων ἀναγνωστῶν του), ἔτσι ὥστε νά βρίσκεται πάντα ἓνα βῆμα πιό μπροστά ἀπό τή διαφωνία, στό σημεῖο μιᾶς διαφορᾶς πού δέν ἐπιλύεται ποτέ. Ὅλα αὐτά συναντῶνται ἤδη ἐν σπέρματι σέ ἓνα ἀπό τά πρῶτα κείμενά του, ὅταν εὐαγγελίζεται τήν ἔλευση μιᾶς ἄλλης σκέψης πού θά δρᾷ ἐναντίον τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐθνοκεντρι-σμοῦ στό χῶρο τῆς επιστήμης:

« Ἀλλά ἂν κανεῖς δέν μπορεῖ νά δραπετεύσει ἀπό αὐτήν τήν ἀναγκαιότητα, καί ἂν κανεῖς δέν εἶναι, συνεπῶς ὑπεύθυνος πού ἐνδίδει, ἔστω καί λίγο, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὅλοι οἱ τρόποι τοῦ ἐνδίδειν στήν ἀναγκαιότητα εἶναι τό ἴδιο ὀρθοί. Ἡ ποιότητα καί ἡ γονιμότητα ἐνός λόγου ἴσως μετρῶνται ἀπό τήν κριτική αὐστηρότητα μέ τήν ὁποία ἐξετάζεται αὐτή ἡ σχέση πρὸς τήν ἱστορία τῆς μεταφυσικῆς καί τῶν κληρονομημένων ἐννοιῶν. Τό ζήτημα ἐδῶ εἶναι ἡ κριτική σχέση μέ τή γλώσσα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ κριτική εὐθὺνῆ τοῦ λόγου. Πρόκειται γιά τό ζήτημα τοῦ θέτειν, ρητά καί συστηματικά, τό πρόβλημα τοῦ καθεστῶτος ἐνός λόγου πού δανεῖζεται ἀπό μιᾶ κληρονομιά τά μέσα τά ὁποῖα εἶναι ἀναγκαῖα γιά τήν ἀπο-δόμηση τῆς ἴδιας τῆς κληρονομιάς. Εἶναι ἓνα πρόβλημα οἰκονομίας καί στρατηγικῆς². »

Σέ αὐτό τό παράθεμα, ἀπό κείμενο τοῦ 1966, συναντᾶμε τήν κρίσιμη λέξη «ἀποδόμηση» καί δίπλα τῆς τίς σημαίνουσες ἐννοιες «οἰκονομία» καί «στρατηγική» πού φαίνεται νά ξεχάστηκαν ἀπό ἐκείνους πού φόρτωσαν στήν ἀποδόμηση τίς πιό βαριές ἀμαρτίες τοῦ κόσμου. Καθώς ἡ λέξη ἀποχωρίστηκε ἀπό τό συ-

γχεκριμένο πλαίσιο, όπου υπηρετούσε τις ανάγκες ενός μάλλον περιορισμένου επιχειρήματος, συγκεκριμένα τις ανάγκες οικονομίας και στρατηγικής του κριτικού λόγου που έπρεπε να άντλησει από την παράδοση τα ίδια τα μέσα της ανατροπής της, άρχισε ένα αξιοπερίεργο ταξίδι σε άλλους τόπους και σε άλλα κείμενα.

Ο Ντερριντά βέβαια έχει πολλές φορές τονίσει ότι δεν πρέπει να συγχέουμε ποτέ το νόημα της «αποδόμησης» στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα, και ιδιαίτερα στα αμερικανικά, με τη θέση της έννοιας στο δικό του έργο. Αναγνωρίζει ωστόσο ότι ήταν τα δικά του κείμενα που έδωσαν την αφορμή για την απρόσμενη τύχη της λέξης κι έτσι κατά κάποιο τρόπο ή σύνδεση είναι αναπόφευκτη. Έπισημαίνοντας την πληθώρα των καταχρήσεων και των παραχρήσεων ο Ντερριντά δεν παύει να διοχετεύει στη λέξη στρατηγικές επιλογές της γραφής του και πολιτικές συνδηλώσεις του επιχειρήματός του, αρνούμενος όμως να την υιοθετήσει ως «μέθοδο», ως «ανάλυση», ως «κριτική», ακόμη και ως «πράξη» ή ως «άποστολή».

«Η λέξη “αποδόμηση”», λέει ο Ντερριντά, «όπως κάθε λέξη, αποκτά την αξία της αποκλειστικά από την έγγραφη της σε μία αλυσίδα πιθανών υποκαταστάσεων, σε αυτό που αποκαλείται τόσο αμέριμνα “συμφραζόμενα”. Για μένα, γι’ αυτό που προσπάθησα ή ακόμη προσπαθώ να γράψω, αυτή η λέξη έχει ενδιαφέρον μόνο μέσα σε κάποια συμφραζόμενα όπου αντικαθιστά και αφήνεται να καθοριστεί από τόσες άλλες λέξεις όπως “γραφή”, “ίχνος”, “διαφορά”, “συμπλήρωμα”, “ύμενας”, “φάρμακον”, [...], κ.λπ.⁴»

Με άλλα λόγια, η λέξη αποδόμηση είναι ένας μάλλον ελλιπής τρόπος να μιλάμε για το έργο του Ντερριντά. Έλλιπής γιατί μπορεί να μεταθέσει την προσοχή από τρεις τουλάχιστον πολύ σημαντικές πτυχές του έργου αυτού σε ακαδημαϊκά φαντάσματα ή σε πολιτισμικές εκλαιεύσεις (με ύργανα κυρίως ήμισυμαθεις δημοσιογράφους και αλλήθωρους πανεπιστημιακούς). Οι τρεις αυτές πτυχές, που δεν είναι αποκλειστικές, αναφέρονται στα εξής:

α) Με τον Ντερριντά μάθαμε να διαβάζουμε προσεκτικά και αυστηρά. Με άκρα προσοχή στον λόγο του κειμένου και με βαθύ σεβασμό στη «λογική» των επιχειρημάτων του. Ο τρόπος της ερμηνευτικής ανάγνωσης που καθιέρωσε είναι δομημένος, δια-

θέτει τή δική του ὀρολογία (τίς ἔννοιες δηλαδή ἐκεῖνες πού συνέχουν τή γενικότερη φιλοσοφική θεώρησή του) καί τή δική του ἀναγνωρίσιμη ρητορική (τά κατορθώματα ἐκεῖνα τῆς γραφῆς πού ὀρίζουν τή μοναδικότητα τῆς ὑπογραφῆς του).

β) Μέ τόν Ντερριντά μάθαμε νά δυσπιστοῦμε γόνιμα, ὅταν ἀσχοῦμε τό ἐρμηνευτικό μας δικαίωμα καί ὅταν ἀναλαμβάνουμε τήν εὐθύνη τῆς κρίσης. Ἡ ἀπροϋπόθετη αὐτή δυσπιστία ἀφορᾶ σέ καθιερωμένες ἔννοιες καί πρακτικές, σέ ὀλόκληρες παραδόσεις σκέψης, σέ θεσμοποιημένες νοοτροπίες καί αὐτοματοποιημένες ἀντιδράσεις. Ἡ δυσπιστία ὡστόσο δέν εἶναι ὄργανο καταστροφῆς ἀλλά ὄργανο ἀνασύνταξης μέ καταφανή πολιτική λειτουργία. Τό ἐρώτημα «ποιός ἀποφασίζει;» καί τό ἐρώτημα «τί σημαίνει;» ἔχουν βαθύτατη συνάφεια μέ τή ρητορική τοῦ ἔργου του.

γ) Μέ τόν Ντερριντά μάθαμε ὅτι στοχασμός καί γραφή εἶναι ἀξεχώριστα, ὅτι ὁ καθρέφτης ὀλοκληρώνει κατά κάποιον τρόπο τό ἔργο του ὅταν εἶναι στραμμένος καί πρὸς τό πρόσωπό μας, κυρίως πρὸς αὐτό. «Γράφω» γιά τόν Ντερριντά σημαίνει: ὅτι παρakoλουθῶ στή γραφή τή μαρτυρία τῆς σκέψης, ὅτι ζῶ στή σκέψη τήν ἐμπειρία τῆς γραφῆς.

Ἄ Ντερριντά παλεύει νά καταστήσει αἰνιγματικό ὅ,τι θεωρεῖται δεδομένο καί αὐτονόητο ἢ, στή δική του γλώσσα, ἐπιχειρεῖ «νά καταστήσει αἰνιγματικό ὅ,τι νομίζουμε πῶς καταλαβαίνουμε μέ τίς λέξεις ἐγγύτητα, ἀμεσότητα, παρουσία⁴». Ἡ στρατηγική του προωθεῖ μιά ἀνάγνωση πού μεταβάλλει ριζικά τίς ἰσοροπίες τοῦ ὑπὸ ἐξέταση κεμένου καί μέ αὐτόν τόν τρόπο ὑπονομεύει ὄλους τοὺς αὐτοματισμούς καί κλονίζει ὅλα τά στερεότυπα πού σωρεύουν στό κείμενο ἢ φιλολογική ἀδράνεια καί ὁ κριτικός ἐμπειρισμός.

Αὐτές οἱ τρεῖς πτυχές προκαλοῦν συχνά τό εὐλογο ἐρώτημα: τί εἶναι ὁ Ντερριντά, πού ἀνήκει ἡ γραφή του, σέ ποιόν θεσμό λογοδοτεῖ; Προφανῶς τό ἔναυσμα δίνεται ἀπό τά ἴδια τά κείμενά του, κείμενα πού ἀποδέχονται τοὺς περιορισμούς τοῦ εἴδους καί ἀναγνωρίζουν τήν ἰσχύ τῆς παράδοσης ἀλλά ταυτόχρονα κινούνται στήν ἀβεβαιότητα τῶν ὀρίων καί στήν ἀμφισημία τῶν διασταυρώσεων. Ἡ ὄψη αὐτῆς τῆς γραφῆς ἀποσχηματίζεται καί ἀνασχηματίζεται διαρκῶς, δοκιμάζοντας τά ὄριά της σέ κρίσιμα σημεῖα σοφιστικῆς ἀπορίας, ἀκολουθώντας τά πιό ἀπρόσμενα μονοπάτια στήν πορεία της πρὸς τό νόημα.

Κυρίες καί Κύριοι.

Τόπος τοῦ Ντερριντά εἶναι ἡ διασπορά τῆς γραφῆς. Ἀπό χώρα σέ χώρα, ἀπό χρόνο σέ χρόνο, ἀπό κείμενο σέ κείμενο. Γι' αὐτό καί τό ἐρώτημα «ποῦ ἀνήκει τελικά μιὰ τέτοια γραφή;» εἶναι τόσο ἐπίμονο καί ἐπανερχόμενο. Στήν πραγματικότητα εἶναι ἐρώτημα τοῦ ὁποίου τίς προϋποθέσεις φροντίζουν νά καλλιερگوῦν τά ἴδια τά κείμενα. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς διερώτησης τοποθετεῖται καί ἡ σχέση πού δηλώνει τό ζεῦγμα «φιλοσοφία καί λογοτεχνία».

Ἡ αἰζευξη στό ἔργο τοῦ Ντερριντά δέν εἶναι μόνο θεματική ἀλλά «στιγματίζει» τόν ἴδιο τόν τρόπο τῆς γραφῆς, ἀφοῦ τελικά καταφέρει νά ὑπηρετεῖ καί τά δύο χωρίς ὡστόσο νά ἀνήκει σέ κανένα. Γιά νά προσεγγίσει κανεῖς τή θέση τῆς λογοτεχνίας στό ἔργο του, καί μάλιστα στήν ταυτότητα τῆς γραφῆς του, θά πρέπει νά δεχτεῖ ὅτι αὐτή ἡ ταυτότητα δέν ὀρίζεται μονοσήμαντα καί δέν διεκδικεῖ τήν καθαρότητα τῆς ἀποκλειστικότητας. Τό «καί» ἀνάμεσα στή λογοτεχνία καί στόν στοχασμό δέν ὀρίζει κάποια δεδομένη ἢ αὐτονόητη ἐξάρτηση οὔτε κάποια διαφανή καί σταθερή σχέση ἀλλά μιὰ κατά συνθήκη «γειτονία».

Ὁ Χάιντεγγερ, στό ἔργο του *Καθ' ὁδόν πρὸς τή γλῶσσα*, χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο γιά νά καταδείξει ὅτι ὁ στοχασμός καί ἡ ποίηση ἐγκαθίστανται «ἐναντί⁵» καί ὄχι ἐντός γειτονία, κατά τήν ἔννοια αὐτή, σημαίνει «κατοικῶ στήν ἐγγύτητα⁶» πού δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν ἐγγύτητα ὅπως καθιερώνεται ἀπό τό ἀνήκειν στή γλῶσσα. Κάπως ἔτσι θά μπορούσαμε νά ἐννοήσουμε καί τή γειτονία λογοτεχνίας καί φιλοσοφίας στό ἔργο τοῦ Ντερριντά. Ἡ ἐγγύτητά τους δέν δηλώνει ταύτιση ἢ διαφορά ἀλλά τή διαρκή ἀνακατασκευή καί τῶν δύο στό χῶρο τῆς γειτονίας. Σέ αὐτόν τό χῶρο ὁ Ντερριντά ἔχει ἐγκαταστήσει τήν περιπέτεια τῆς γραφῆς του, πού ὑπερβαίνει κάθε ἀπόλυτη μορφή σύζευξης, τήν ἴδια στιγμή πού ἀποδέχεται τήν ἀναγκαιότητά της.

Μέ δεδομένη αὐτή τήν ἐγγύτητα τῶν ἀποστάσεων τό κείμενο τοῦ Ντερριντά παρεμβαίνει μέ σημαίνοντα τρόπο καί στή λογοτεχνία· ὄχι μόνο γιατί λέει σημαντικά πράγματα, ἀλλά γιατί ἡ λογοτεχνία εἶναι βαθιά ἐγκατεστημένη στά διαφέροντα τῆς γραφῆς του. Ἡ διαπίστωση αὐτή ἐξηγεῖ καί τήν ἀπήχηση πού εἶχε τό ἔργο του στό χῶρο τῶν λογοτεχνικῶν σπουδῶν. Ὁ Ντερριντά δέν εἶναι παρείσακτος μήτε τυχαῖος ἐπισκέπτης στή λογοτεχνική γραφή. Μέ τήν προσοχή στραμμένη στήν ἐτυμολο-

για θά μπορούσαμε νά τόν όνομάσουμε, δίχως διάκριση στήν έμφαση, έξισου φιλόσοφο καί φιλόλογο.

Οι λογοτεχνικές έπιλογές του είναι σέ μέγιστο βαθμό ένδεικτικές τών προτιμήσεών του στή λογοτεχνική γραφή, άφου ούσιαστικά έστιάζονται στόν 20ό αιώνα και άκόμη πιό συγκεκριμένα σέ κείμενα του έυρωπαϊκού μοντερνισμού, όπως εκείνα τών Βαλερύ, Τζόυς, Κάφκα, Μπατάιγ, Μπλανσό, Άρτώ, Ζενέ, Τσέλαν, Ζαμπές, κ.ά. Βέβαια, οι άναγνώσεις αύτών τών λογοτεχνικών κειμένων έχουν μέ τίς άναγνώσεις φιλοσοφικών κειμένων δύο κοινά σημεία: τό πρώτο άφορα στήν έρμηνευτική μέθοδο πού έμμένει στόν ίδιο πυρήνα έννοιών και όρων, καθώς διοχετεύεται στή διαδικασία τής γραφής· τό δεύτερο άφορα στήν ύφή τής γραφής πού παραμένει σταθερά προσανατολισμένη στήν αποδομύσα ανάπτυξη της.

Κατά κάποιο παράδοξο σχήμα ό Ντερριντά διαβάζει διαφορετικά τή φιλοσοφία και τή λογοτεχνία αλλά μέ τον ίδιο τρόπο. Γι' αυτό και δέν πρέπει νά θεωρηθεί φιλόσοφος πού άσχολείται και μέ τή λογοτεχνία. Άνάμεσα στή φιλοσοφία και τή λογοτεχνία άρνείται νά διαλέξει. Άναγνωρίζει τίς διαφορές, άποδέχεται τά Ιστορικά δεδομένα κάθε είδους, ύπολογίζει τίς θεσμικές άντιστάσεις, αλλά θά έπιχειρήσει συστηματικά νά δημιουργήσει έναν καινούργιο χώρο γραφής έντός του όποίου ή έγγύτητα και ή άπόσταση συμμετέχουν στή διαρκή διαπραγματεύση και ανασύνταξη τών όρίων.

Άπό τή στιγμή πού κάθε γραφή έμπεριέχει τή δυνατότητα τής επανάληψης (τής επανάθεσης του ίχνους της κάθε φορά μέ άλλους όρους), τίποτε δέν μπορεί νά θεωρηθεί έξ όρισμού σταθερό και άμιγές. Στόν τόπο αύτής τής γραφής κατατίθεται: κάθε φορά τό στοίχημα του ανθρώπου μέ τό χρόνο. Τό χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αύτου του έγχειρήματος είναι ίσως τό βιβλίο του *Glas*, στό όποιο παρατίθενται άντικριστά ένας λογοτέχνης (Ζενέ) και ένας φιλόσοφος (Χέγκελ) για νά διαβαστεί ή διαφορά τους σέ αύτήν τήν παράδοση γειτονία, όπως τήν σκηνοθετεί τό διαφορούμενο σχόλιο του Ντερριντά.

Ή γραφή αύτή ύπερασπίζεται τή δυνατότητα ενός «τόπου» στόν όποιο καταγράφεται ταυτόχρονα ή «μοναδικότητα» και ή «γενικότητα» τής προσωπικής κατάθεσης, όπως είχονίζεται στή γλώσσα άπό τήν άμφισημία τής «ύπογραφής».

Γιά να κατανοήσουμε ώστόσο τη θέση του Ντερριντά στον πολιτισμό της εποχής μας πρέπει πρώτα να απαλλαγούμε από όρισμένες περιεργές παρανοήσεις που τείνουν να εμπεδωθούν: ο Ντερριντά δεν ισχυρίζεται ποτέ ότι όλες οι αναγνώσεις είναι δυνατές ή ότι όλες οι ερμηνείες είναι ισότιμες· αντίθετα αποδέχεται την επίδραση των συμβάσεων στην κριτική προσέγγιση και αναγνωρίζει τον προσδιοριστικό ρόλο που παίζει η ιστορικότητα του αντικειμένου στην εκάστοτε θεσμική υποστασιοποίηση του.

Τό ίδιο ισχύει και με τη σχέση της λογοτεχνίας προς τό πραγματικό. Ο Ντερριντά δεν άμφισβητεί αυτήν τη σχέση (κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι θα αποδεχόταν την ύπαρξη νοήματος χωρίς αναφορικότητα) αλλά ελέγχει την απόλυτότητά της. Γι' αυτό ισχυρίζεται ότι η λογοτεχνία την ίδια στιγμή που εκδέχεται τό πραγματικό υπομονεύει τη μονολιθικότητα των δεδομένων του, κατά τόν ίδιο τρόπο που λειτουργεί με τίς συμβάσεις του θεσμού, ενώ ταυτόχρονα επιδιώκει να τίς ανατρέψει.

Αυτό που όριζεται ως έμπειρία της λογοτεχνίας προϋποθέτει έναν κοινωνικό χώρο όπου συναντώνται ή μοναδικότητα της γραφής με τόν λόγο της ιστορίας και τη δύναμη του θεσμού. Στη διαπραγματέυση αυτής της έμπειρίας έπομένως έμπλέκονται αναγκαστικά ζητήματα έξουσίας, ήθικης, ιδεολογίας και οικονομίας, με άλλα λόγια τίθεται άμεσα τό ζήτημα του νοήματος και της χειραγώγησής του, καθόσον ή λογοτεχνική γλώσσα αποπειράται τίς υπερβάσεις της, χωρίς ποτέ να χάνει την εξάρτησή της από τό πραγματικό. Η αποδοχή αυτών των δεδομένων από τόν Ντερριντά δεν συνιστά φυσικά αυτοσκοπό, αλλά άποτελεί μέρος μιας στρατηγικής που αποσκοπεί στην επαναξιολόγησή τους.

Η άπαξίωση του Ντερριντά γίνεται συχνά με τό επιχείρημα ότι όλα γι' αυτόν είναι «κείμενο», ότι δεν υπάρχει τίποτε εκτός του κειμένου. Μάταια ό ίδιος προσπάθησε να εξηγήσει ότι δεν νοείται άδιαμεσολάβητη πραγματικότητα και ότι τό κείμενο δεν είναι παρά ή γλώσσα του πραγματικού, δηλαδή ή γλώσσα της διαφωρας. Οι αντίπαλοί του όμως συνεχίζουν άδιάφοροι να τόν έγκαλούν. Η υποτιθέμενη έμμονή στό κείμενο θεωρήθηκε άποδειξη ότι ό Ντερριντά ενδιαφέρεται άποκλειστικά για ένα σολιφιστικό παιχνίδι με τίς λέξεις. Ο ίδιος ώστόσο έπιμένει να διευκρινίζει:

«Αυτό που ονομάζω “κείμενο” προϋποθέτει όλες τις δομές που ονομάζονται “πραγματικές”, “οικονομικές”, “ιστορικές”, κοινωνικο-θεσμικές, εν συντομία όλα τα πιθανά αντικείμενα αναφοράς. Ένας άλλος τρόπος να υπενθυμίσω ακόμη μία φορά ότι δεν υπάρχει τίποτε εκτός του κειμένου. Αυτό δεν σημαίνει ότι όλες οι αναφορές ακυρώνονται, απαλείφονται ή περικλείονται σε ένα βιβλίο [...]. Σημαίνει όμως ότι κάθε αντικείμενο αναφοράς, κάθε πραγματικότητα έχει τη δομή ενός διαχωριστικού ζιχνους και ότι δεν μπορεί κανείς να αναφέρεται σ' αυτό το πραγματικό παρά μόνο μέσω μιᾶς ἐρμηνευτικῆς ἐμπειρίας⁷.»

Τό κείμενο γιά τόν Ντερριντά ἀπαιτεῖ αὐτό πού τόσο εἴστοχα ὁ Ντέ Μάν ὀνόμασε «ἀλληγορία ἀνάγνωσης» καί συνίσταται στή διαρκή ὑπενθύμιση πώς κάθε κριτικός λόγος ὀργανώνει τά ἐπιχειρήματά του μέ τή σιωπηρή ἢ φανερή ἐμπίστευση ἑνός «ὡς ἐάν». Ὁ πιό ὑπεύθυνος τρόπος νά ἀνταποκριθεῖ κανεῖς στά ἐπινοήματα τοῦ «ὡς ἐάν» ἑνός ξένου κειμένου εἶναι μέ τήν καλλιέργεια τῆς μοναδικότητος τοῦ «ὡς ἐάν» στό δικό του κείμενο. Ἀπέναντι στίς ἀλληγορίες τῆς γραφῆς ἢ κριτική στήνει τίς ἀλληγορίες τῆς ἀνάγνωσης. Σέ αὐτήν τή διαδικασία τό κείμενο τίθεται ὡς μία ἀπροσδιόριστη δυνατότητα πού ἔχει ἐγγράψει ἐντός του τή μοναδικότητα στή γλώσσα τοῦ κοινού λόγου, τῆς διαρκούς ἐπαναφοράς, τῆς ἀποσπασματικότητος καί τῆς συμμετοχῆς. Τό κείμενο εἶναι ὁ τόπος ὅπου συντελεῖται αὐτό τό παράδοξο.

Παρ' ὅλα αὐτά ὁ Ντερριντά δέν φτάνει ποτέ στόν ὀρισμὸ τῆς «οὐσίας» τῆς λογοτεχνίας, ὅπως δέν φτάνει ποτέ στόν ὀρισμὸ τῆς «οὐσίας» τῆς φιλοσοφίας. Δέν πιστεῖει ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι ἐφικτό, γιατί κανένα κείμενο δέν διαθέτει κάποια ιδιότητα ἢ κάποιο περιεχόμενο πού νά τό καθιστᾷ κατ' ἀνάγκην λογοτεχνικό ἢ φιλοσοφικό. Ἐπομένως δέν ὑπάρχει τρόπος νά ἐντοπίσουμε τή «λογοτεχνικότητα» ἢ τή «φιλοσοφικότητα» καί νά ἐγγυηθοῦμε τό νόμο τῆς παρουσίας τους. Εἶναι θεσμικές λειτουργίες καί προθεσιακές ἐμπειρίες, σταυροδρόμια ὅπου συντελεῖται ἡ συνάντηση ἀνάγνωσης καί γραφῆς μέ ἀπρόβλεπτα ἀποτελέσματα.

Ἀπέναντι στό αἶνιγμα τῆς λογοτεχνίας, ἀπέναντι σέ αὐτήν τή συνειρέση τῆς μοναδικότητος μέ τήν καθολικότητα ὁ Ντερριντά μᾶς προτείνει ἀπολαυστικές ἀλληγορίες. Ἀπέναντι στό ζεῦγμα «φιλοσοφία-λογοτεχνία» παραμένει ἀναποφάσιτος, μετέωρος στά ὄρια τῆς γραφῆς ἐν γένει:

«Ακόμη τώρα, και πολύ πιο απελπισμένα από ποτέ, όνειροί μου μια γραφή που δεν θα είναι ούτε φιλοσοφία ούτε λογοτεχνία, μήτε καν μολυσμένη από τη μία ή την άλλη, ενώ θα διατηρεί ακόμη [...] τη μνήμη της λογοτεχνίας και της φιλοσοφίας. Βεβαίως δεν είμαι ο μόνος που έχει αυτό το όνειρο, το όνειρο ενός νέου θεσμού για την ακρίβεια, ενός θεσμού χωρίς προηγούμενο [...]. Θα πείτε, και πολύ σωστά, ότι αυτό είναι το όνειρο κάθε λογοτεχνικού έργου. Κάθε λογοτεχνικό έργο “προδίδει” το όνειρο ενός νέου θεσμού της λογοτεχνίας⁸.»

Κυρίες και Κύριοι,

Μίλησα στην αρχή για «όφειλή» και θα ήθελα να τελειώσω με αυτήν, αφού πρώτα προσθέσω δύο συμπληρωματικά σχόλια. Σήμερα ο Ντερριντά βρίσκεται στην Ελλάδα, φιλοξενούμενος του Παντείου, στον τόπο ενός πολιτισμού που δίδαξε ότι η τέχνη του «δίδει» και του «δέχεται» είναι ο πυρήνας της σοφίας. Τέχνη διαρκής και ακηδεμόνευτη. Τη σκέψη και τη γλώσσα αυτού του πολιτισμού (στη διακεκριμένη ένότητά τους) ο ίδιος μελετά επισταμένως, όπως μελετά, με το ίδιο έμμονο πάθος, και τον θεσμικό χώρο που όριζει το Πανεπιστήμιο.

Για τους δύο αυτούς λόγους η όφειλή είναι μεγαλύτερη. Μας συνδέουν μαζί του τουλάχιστον αυτά τα δύο, ο τόπος της ελληνικής παράδοσης και ο τόπος που μας φιλοξενεί όλους: το Πανεπιστήμιο.

Πώς αποκρίνεται κανείς σε μία όφειλή; Προφανώς με κάποιο δώρο. Με την πιο αναγνωρισμένη μορφή αναγνώρισης. Ο Ντερριντά όμως μας προειδοποιεί ότι ο κύκλος του δώρου είναι ο κύκλος του αδυνάτου: «[...] η αδυνατότητα ή η double bind [διπλή δέσμευση] του δώρου: για να υπάρξει δώρο, είναι αναγκαίο το δώρο να μην εμφανιστεί καν, να μην εισπράττεται, να μην προσλαμβάνεται ως δώρο⁹.» Γιατί μόλις το δώρο ονομαστέι ανοίγει τη διαλεκτική του δούνα και λαβείν. Ένα δώρο για να είναι δώρο δεν πρέπει να γίνει αντιληπτό σαν τέτοιο. Αλλιώς αυτοαναίρεται. Σε αυτό έγκειται το αδύνατον. Το δώρο είναι δώρο όταν δεν περιέχει την αναμονή ή τη δυνατότητα της ανταπόδοσης:

«Αν το σχήμα του κύκλου είναι ουσιαστικό για την οικονομία, το δώρο πρέπει να παραμείνει ανοικονομικό. Όχι ότι παραμείνει ξένο προς τον κύκλο αλλά ότι οφείλει να τηρεί στον κύ-

κλο μιά σχέση ξενότητας, μιά σχέση χωρίς σχέση οικείας ξενότητας. Ύπο αὐτήν τήν ἔννοια ἴσως τό δῶρο εἶναι τό ἀδύνατον.

Ἦχι ἀδύνατον ἀλλά τό ἀδύνατον. Τό ἴδιο τό σχῆμα τοῦ ἀδυνάτου¹⁰.»

Ζώντας ὅμως καθημερινά στό συμβατικό καί στό ἀναγκαῖο δέν μποροῦμε παρά να βιώνουμε τίς συνέπειες τῆς ἀντίφασης καί νά ὀνομάζουμε αὐτό πού θά ἔπρεπε νά εἶχε ἀποσιωπηθεῖ. «Ὁφειλές» καί «δῶρα» μᾶς ἀφήνουν ἀμήχανους στή γλώσσα, ταυτόχρονα ὅμως μᾶς ἐμπλέκουν σέ μιά παιδαγωγία πού μᾶς διδάσκει τή δύσκολη τέχνη τοῦ νά προσβλέπουμε στό πέραν τοῦ «δοῦναι» καί λαβεῖν». σέ ἓνα ἀδιανόητο «ὡς ἕαν».

Δίνοντας, ἐκ τῶν ὑστέρων, ἓναν τίτλο στή σημερινή τελετή, πού θέλει, μέ ὅλες τίς ἀπαραίτητες προφυλάξεις, νά ἀντιπαρθέσει στήν ὀφειλή ἓνα δῶρο, θά ἐπέλεγα τή διαφορούμενη φράση: *τά δῶρα τοῦ Ντερριντά*. Τά δῶρα γιά τόν Ντερριντά καί τά δῶρα ἀπό τόν Ντερριντά.

Γιά τήν ὑπεράσπιση αὐτοῦ τοῦ ἀδυνάτου, ἤ μάλλον αὐτῆς τῆς δυνατότητας τοῦ ἀδυνάτου, φαντάζομαι ὅτι εἴμαστε σήμερα ὅλοι ἐδῶ. Σέ τούτη τήν ἱστορική στιγμή, ἐδῶ, στά φλεγόμενα Βαλκάνια, ἐπιμένουμε ἀκόμη, μαζί μέ τόν Ζάκ Ντερριντά, νά ἐμπιστευόμαστε τό μέλλον πού ὑπόσχεται ἡ διπλή δέσμευση τῆς ὀφειλῆς καί τοῦ δώρου.

Σᾶς εὐχαριστῶ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. Derrida, *De la Grammatologie*, Minuit, Παρίσι 1967, σελ. 14.
2. J. Derrida, «La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines», στό *L'Écriture et la différence*, Seuil, Παρίσι 1967, σελ. 414.
3. J. Derrida, «Lettre à un ami japonais», στό *Psyché. Invention de l'autre*, Galilée, Παρίσι 1987, σελ. 392.
4. *De la Grammatologie*, ὁ.π., σελ. 103.
5. Βλ. Martin Heidegger, *Untervegs zur Sprache*, Günther Neske, Pfullingen 1959, σελ. 187: «Ὁ λόγος γιά τή γειτονία τῆς ποίησης καί τοῦ στοχασμοῦ συνεπῶς ἔννοεῖ ὅτι καί οἱ δύο κατοικοῦν ὁ ἓνας ἕναντι τοῦ ἄλλου, ἔχουν ἐγκατασταθεῖ ὁ ἓνας ἕναντι τοῦ ἄλλου [...]».

6. Αὐτ., σσ. 199-200: «Γειτονία σημαίνει: κατοικῶ στήν ἐγγύτητα. Ποίηση καί στοχασμός εἶναι μέλη τοῦ λέγειν [Weisen des Sagens]. Ἄλλὰ τήν ἐγγύτητα, πού ὁδηγεῖ τήν ποίηση καί τόν στοχασμό στήν ἀμοιβαία γειτονία, τήν ὀνομάζουμε φάση [Sage]. Σ' αὐτήν εἰκάζουμε ὅτι συνίσταται ἡ οὐσία τῆς γλώσσας».

7. J. Derrida, *Limited Inc.*, Galilée, Παρίσι 1990, σελ. 273.

8. «This Strange Institution Called Literature» (συνέντευξη μέ τόν Derek Attridge), στό *Acts of Literature*, Derek Attridge (ἐπιμ.), Routledge and Kegan Paul, Νέα Ὑόρκη 1992, σελ. 73. (Αὐτό τό ἀπόσπασμα μεταφράστηκε ἀπό τά ἀγγλικά στό ἀλληνικά ἀπό τήν Λευκή Μολφέση.)

9. J. Derrida, *Donner le temps. 1. La fausse monnaie*, Galilée, Παρίσι 1991, σελ. 29.

10. Αὐτ., σελ. 19.